مافی خوێندن بە زمانی دایک

پێشەکی: ئەم نووسراوەی کە دەیبینن، بە بۆنەی ڕۆژی جیهانیی زمانی دایک، پارەکە بڵاو کراوە. بە هۆی ئەوە کە بابەتی نووسراوەکە ئەکتوێلە و توێژینەوەی زۆری لەسەر دەکرێت، بە تۆزێک دەستێوەردانی ڕێنووس و ئیملاییەوە، بێ ئەوەی دەستکاریی ناوەڕۆکەکەی کرابێت، دیسان بڵاو دەکرێتەوە.

ڕۆژی 21ی فێڤریێ ڕۆژی زمانی دایکە. ئەم ڕۆژە، بە پێشنیازی وڵاتی بەنگلادێش و بە پشتگیریی ئەنجومەنی لایەنگری لە زمانی دایک، لەساڵی1999، لە لایەن ڕێکخراوی یونێسکۆوە، ڕێکخراوی زانستی و فەرهەنگیی ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان(UN)، بە نێوی ڕۆژی جیهانیی زمانی دایک ناسراوە. لەو کاتەوە، لە بەشێکی زۆری وڵاتانی جیهاندا، ئەمڕۆژە جێژن دەگیرێت.

هۆی ئەوەی، کە ڕاست ئەم ڕۆژە بە نێوی ڕۆژی جیهانیی زمانی دایک ناسراوە، دەگەڕێتەوە سەر ڕووداوێک کە لە وڵاتی بەنگلادێشی ئێستادا هاتە ئاراوە. ساڵی 1947، وڵاتی پاکستان لە دوو بەشی ڕۆژاوا و ڕۆژهەڵات پێک هاتبوو. محەمەد عەلی جیناح، کە خاوەندەستەڵاتی ئەوکاتە بوو، هەوڵی دا کە هەموو بنەماکانی زمان، فەرهەنگ و مێژووی بەشی ڕۆژهەلات، کە بەنگالی بوو، لەناو ببات. زمانی ئوردووی، کە زمانی بەشی ڕۆژاوا بوو، وەک زمانی ڕەسمی ڕاگەیاند. ئەوە لەکاتێکدا هاتە ئاراوە کە زمان، وێژە و فەرهەنگی(کلتووری) بەنگالی، مێژوویەکی چەند هەزار ساڵەیان هەبوو و ئەم نەتەوەیە بە مافی خۆیان دەزانی، کە وەک بەشەکەی تری پاکستان، گەشە بە زمانەکەیان بدەن. هەر بەم بۆنەیەوە، خەڵکی پاکستانی ڕۆژهەڵات، بەتایبەتی خوێندکاران و ڕۆشنبیران، هاتنە سەر شەقامەکان و ناڕەزاییی خۆیان دژ بەم سیاسەتە، کە بە هیوای لەنێوبردنی زمانی بەنگالی بوو، دەربڕی. هێزە چەکدارەکانی حکوومەت هێرشیان کردە سەر ئەم ڕێپێوانە هێمنانەیە و لە ئاکامدا چەند کەسێک کوژران و بریندار بوون. لە ساڵی 1952 وە، کە بەشی ڕۆژهەڵات بە نێوی بەنگلادێش، سەربەخۆیی بە دەست هێنا ئەم ڕۆژەی کردە ڕۆژی نەتەوەییی خۆی.

ڕێکخراوی (Summer Institute of Linguistics) SLI ، ناوەندێکە کە زیاتر لە 70 ساڵە لێکۆڵینەوە لەسەر زمان و دیالێکت دەکات. بەپێی لێکۆڵینەوەکانی ئەم ناوەندە، پتر لە 6912 زمان لە جیهاندا هەیە کە نزیکەی 95%ی ئەم زمانانە تەنیا لەلایەن 6% لە خەڵکی ئەم جیهانەوە ئاخاوتنی پێ دەکرێ و کەڵکی لێ وەردەگیرێت.

ناوەندێکیتر بە نێوی: (Atlas of the worlds languages in danger of disappearing) مەترسیی ئەوەی هەیە کە نزیک بە نیوەی ئەم زمانانە لە ساڵەکانی داهاتوودا لەناو دەچن و دەفەوتێن بە چەشنێک، کە بە هەر دوو حەوتوو زمانێک لە ناو دەچێت. ئەم زمانانە، ئەوانە دەگرێتەوە کە زمانی ڕەسمی نین، منالآن لە فێرگەکاندا بۆ خوێندن بە کەڵکی ناهێنن و خەڵکانی کەم بۆ ئاخاوتن کەڵکی لێ وەردەگرن. هەر لەم ڕوانگەیەوەیە کە ڕێکخراوی یونێسکۆ، بە هەستکردن بە لەناوچوونی ئەم زمانانە، کە زمانی نەتەوە کەمایەتییەکانە، لە سەر ڕۆژی جیهانیی زمانی دایک، بۆ پاراستنیان و زیندووکردنەوەی ئەم زمانانە پێ دادەگرێت.

ڕۆژی 21ی فێڤریێ لە بەشێ لە وڵاتانی جیهان، بۆ وێنە لە کانادا، ئەمریکا، هیند(هیندستان)، بەنگلادێش، ئاوسترالیا، سوێد و هتد، بەگەرمی ڕێزی لێ دەگیرێت. لە ئێرانیش، لەم ساڵانەی دواییدا لە شارەکانی وەک تەورێز، تاران، ئەهواز و ورمێ ئەم ڕۆژە جێژن گیراوە و هەتا دێت ئەم ڕەوتە زیاتر پەرە دەگرێت.

ئەگەر سەرنجی چەند وڵاتێک بدەین کە وڵاتی فرەنەتەوەیین، دەبینین کە لە زۆربەی ئەم وڵاتانە، چەندین زمان وەک زمانی ڕەسمی پەسند کراون. لە وڵاتی هیند، کە نزیک بە 400 زمانی تێدایە، 19 زمان زمانی ڕەسمییە، لە ئەفریقای باشوور 11 زمانی ڕەسمی، لە عێراق 2 زمانی ڕەسمی (کوردی و عەرەبی) ، لە ئەفغانستان 3 زمانی ڕەسمی، کانادا 2 زمانی ڕەسمی، لە میسر 3 زمانی ڕەسمی، سویس 3 زمانی ڕەسمی، لە قبریس 2 زمانی ڕەسمی و لە فنلاند 2 زمانی ڕەسمی (فنلاندی و سوێدی) و ئەوە لە کاتێکدایە کە سوێدیزمانانی وڵاتی

فنلاند، تەنیا 6%ی دانیشتووانی ئە ولآتە پێک دەهێنن. جێگای خۆیەتی، کە بە ولآتێکی وەک گینەی تازە ئاماژە بکرێت کە، بە نفووسی 5 میلیۆنەوە، زیاتر لە 850 زمانی تێدایە.
دەڵێن کە: " ئەگەر بتەوێ نەتەوەیەک تەفروتوونا بکەیت، زمانی ئەو نەتەوەیە لەناو ببە". لە ولآتانی فرەنەتەوەیی و فرەزمانیدا، هەموو کاتێک، زمان، فەرهەنگ و ویژەی نەتەوە کەمایەتییەکان لەژێر هەڕەشە و مەترسیدایە، کەمبایەخ و یا بێبایەخ دەکرێن. بە هەموو چەشنێک، بەری پێشکەوتن و گەشەکردنیان دەگیرێت. تەنانەت، ئەو کەسانەی کە خاوەنی زمانە نارەسمییەکانن، لە دەرەوەی شوێنی ژیانیاندا، بە کەمڕوویی و یان شەرمەوە، زمانی زگماکیان لە ئاخاوتن لەگەڵ یەکدا بە کار دەبەن. هەر ئەمەش دەبێتە هۆی بێباوەری بە خۆ و خۆبەکەمزانین.
هەستی ناسک و پاکی دایکێک کە کۆرپەکەی دەلاوێنێتەوە، هەستی ئەویندارێک کە بە بەژن و بالآی خۆشەویستەکەیدا هەڵدەڵێ، هەستی دایکێکی جەرگسووتاو کە بەسەر لاوی لەدەستچوویدا شین و گریان دەکات، هەستی دووربوون لە خۆشەویستێک، هیچ زمانێک، جگە لە زمانی دایک، ناتوانێت ئەم سۆزە دەروونییە، بە شێوازێکی پاراو و جوان، ئەو جۆرەی کە پێویستە، بەیان بکات. ئەگەر کەسێک لەوە گومان بکات، لەگەڵ هەست و وجوودی خۆیدا ناڕاستە و خۆی فریو دەدات. ئەو کەسانەی کە مەجالی خوێندن و نووسین بە زمانی کوردییان نە بووە، لە کاتێکدا کە نووسراوەی کوردییان لە بەردەستە و توانای خوێندنەوەیان نییە، و یان ئەوەی کە ناتوانن بەیانی سیاسی و هەستی دەروونیانی پێ دەربڕن، لە ناخی دروونەوە عاجزن و کاریگەریی ڕەوانیی ناخۆشی لەسەر داناون و دادەنێت. ئەوە، کاتێک ڕۆشنتر دەبێتەوە کە ئەو کەسانەی کە پەڕەوازەی دەرەوەی ولآت بوون، بگرە ئەگەر زیاتر لە 20 ساڵیش لە هەندەران ژیانیان بردبێتە سەر، هەست بەوە دەکەن کە ناتوانن بە زمانی ئەو ولآتەی وا لێی نیشتەجێن، قسەی دڵی خۆیان، ئەو جۆرەی کە دڵخوازی خۆیانە، دەربڕن. ئەوە دەبینین، کە زمانێک کە زمانی دایک نەبێت چ لەمپەرێکە و چ دەورێکی نیگاتیڤی هەیە، کاتێک کە ڕوخسەت بە زمانی دایک نەدرێت. لە قسەکردن و نووسین بە زمانی غەیرە زگماک، هەمیشە بۆ وشەیەک، کە مەبەستی ڕاستەقینەی تۆ بگەیەنێت، دادەمێنی و لە ڕاستیدا زمانت ئۆتۆماتیک نابێت.
گومان لەوەدا نییە، کە زمان ئامرازێکە بۆ پێوەندی لەگەڵ دەوروبەردا. بەڵام، ئەگەر تەنیا تا ئەم ئاستە بڕوانینە زمان، لە ڕاستیدا زمانمان قەتیس کردووە. زمان، سەرەڕای ئەوەی کە ئامرازێکە بۆ پێوەندیگرتن، هاوکاتیش، ئامرازێکە بۆ بیرکردنەوە، بۆ فۆرمپێدان بە سیستەمی فیکری منالٚ و فێربوون، ئامرازێکە بۆ بەیانی پێناسەکردنی مرۆڤ ، بەو گروپە کۆمەڵایەتییەی کە خۆی پێوە دەناسێتی(identity، وەک کورد، تورک، عەرب، فارس و هتد)، ئامرازێکە بۆ بەیانی فەرهەنگ و ڕێوڕەسمە کۆمەڵایەتییەکان. زۆربەی زماناسانی جیهان، بە لانی کەمەوە، لە سەر ئەم چوار خاڵە گرنگە هاوبیر و هاوڕان.
کاریگەریی زمانی دایک لەسەر فێربوون و گەشەی فیکری و فۆرمپێدان بە کەسایەتیی منالآنی خوێندکار، بە تایبەتی لەم سی ساڵەی دواییدا، جێگای سەرنجی زۆربەی زماناسان بووە. هەموو توێژینەوەیەک کە لەم بارەوە کراوە، بە تێکرایی جەخت دەخەنە سەر ڕۆڵ و دەوری زمانی دایک بۆ فێربوون و گەشەی بیر و مێشک. بۆ وێنە 2 کەس بە نێوی (Virgina Collier ،Wayne Thomas) لە ئەمریکا، لێکۆڵینەوەیان لەسەر ئەوە کرد کە ئەگەر ڕوخسەت بە منالٚ بدەن کە بە زمانی دایک فێری خوێندن و نووسین بێت ئاکامەکەی چۆن دەبێت. ئەم لێکۆڵینەوەیە، کە یەکێک لە بەرینترین و وردترین لێکۆڵینەوە بووە کە لەم بووارەدا کراوە، نزیک بە 50000 خوێندکاری تێدا بەشدار بووە و زیاتر لە 20 ساڵی خایاندووە. ئاکامەکەی ئەوە بووە کە:
ا : ئەو منالٚە خوێندکارانەی کە بە زمانی دایک و زمانی ئینگلیسی خوێندوویانە، سەرکەوتووتر بوون لەو خوێندکارانەی کە تەنیا بە زمانی ئینگلیسی خوێندوویانە.

ب : ئەو خوێندکارانەی کە زمانی دایکیان ئینگلیسی نەبووە و بە ئینگلیسی خوێندوویانە، لە ساڵەکانی هەوەڵی خوێندندا سەرکەوتوو بوون. بەڵام لە ئاستی خوێندنی باڵادا، کە پێویستیی بە ئاستێکی ئاکادیمیی زمان هەیە، تێدا دەمێنن و دوا دەکەون.
بە ڕاشکاوی، دەتوانم بڵێم کە هیچ لێکۆڵینەوەیەکی زانستی نییە کە جەخت نەخاتە سەر دەور و نەخشی زمانی دایک. هەر بەم بۆنەیەشەوە بێت، پێویستە کە دایک و باوکان پێ دابگرن لەسەر خوێندنی مناڵانیان بە زمانی دایکی خۆیان.

لە لایەکی ترەوە، سەرەتاییترین مافی مرۆڤ ئەوەیە کە مناڵ بە زمانی دایکی خۆی بخوێنێت. نکوولیکردن لەم مافە، پێشێلکردنی مافە سەرەتاییەکانی مرۆڤە. هەر لەم ڕووەوە، لە ساڵی 1989دا لە لایەن نەتەوە یەکگرتووەکانەوە بڕیارێک دەرچوو، کە لە لایەن هەموو ئەندامانی ئەم ڕێکخراوەوە پەسەند کرا. یەکێک لە بەشەکانی ئەم بڕیارنامەیە، کە بریتییە لە 54 ماددە، لە بەندی 30 لایەنگری لە کەمایەتییەکان دەڵێ:
" ئەو مناڵانەی کە سەر بە کەمایەتییەکانی ئایینی، قەومی و یا زمانین مافی ئەوەیان هەیە کە، بە کۆ یان تاک، لە زمان، فەرهەنگ و ئایینی خۆیان کەڵک وەرگرن و بە کاری بێنن ".
لە پاڵ ئەمەدا دەبینین کە دەوڵەتی تورکیە لە یاسای بنچینەیی (قانون اساسی) لە بەندی 42دا دەڵێ :" هیچ زمانێک، بێجگە لە زمانی تورکی، نابێت وەک زمانی دایک، بو خوێندن و وانەوتنەوە بۆ هاووڵاتی و شارومەندی تورکییە، لە بنکە و فێرگەکاندا کەڵکی لێ وەرگیرێت".
یاسای بنچینەییی ڕێژیمی جمهووری ئیسلامییش لە بەندی 15دا دەڵێ:
" زمان و خەتتی ڕەسمی و هاوبەشی خەڵکی (زمان، خەت، مێژوو و ئاڵای وڵات) ئێران فارسییە.
لە سووریایش، لە ساڵەکانی 1946ەوە، دوای دەرچوونی هێزەکانی فەرانسە لەم وڵاتە، زمانی کوردی وەک هەموو دیاردەکانی فەرهەنگی کوردی قەدەغە کرا.
هەر کەسێک، کە خۆی بە دێمۆکرات، ئازادیخواز و پێشکەوتنخواز دەزانێت، ئەرکی سەرشانیەتی کە لەم مافە سەرەتاییە، مافی خوێندن بە زمانی دایک، داکۆکی و پشتیوانی بکا. بەڵام بەداخەوە حیزبە سیاسییەکانی کورد لە کوردستانی ئێران، بایەخی ئەوتۆیان بەم مافە بەرحەقە نەداوە و زۆر کەم لێی دەدوێن. بەلای منەوە، یەکێک لە پێوەرەکانی دێمۆکراتبوون و ئازادیخوازی ئەوەیە، کە ئەم مافە بێ ئەملا و ئەولا بە ڕەسمی بناسرێت و لە پەیڕەو و پرۆگرامی حیزبیدا بگونجێنرێت. هەر چەشنە کۆتایی و منگەمنگکردنێک لەم بارەوە نابێت چاوپۆشیی لێ بکرێت. هێندێک لایەنی سیاسی هەن بە بیانووی ئەوەوە کە لێدوان لەم بارەوە " باوەشێنکردنی ناسیۆنالیزمی کوردە" ناڕاستەوخۆ خزمەت بە ناسیۆنالیزمی دەسەڵاتدار و پانئێرانیستەکان" دەکەن. ئەگەر بڕوا بە " مافی دەربڕینی بیروباوەڕ" هەیە، ئەوەش (مافی خوێندن بە زمانی خۆ) بەشێکی جیانەکراوەیە لەم عەقیدەیە. تەنانەت، بەشێک لەم حیزبە سیاسییانە ئاگاداری ئەوەش نین کە ڕۆژێک بە ناوی "ڕۆژی جیهانیی زمانی دایک" هەیە و یان دەیزانن و خۆیانی لێ گێل دەکەن. هەر لەبەر ئەوەیە کە هەر کات ناوی ئەم مافەت هێنا، کێچ دەکەوێتە کەوڵیان و دەکەونە جنێو بە ئەم و ئەو. پشتکردن لە مافی خوێندن بە زمانی دایک، نکوولیکردنە لە هەبوونی نەتەوە.
جێگای خۆیەتی کە هەڵسووڕێنەرانی سیاسی، حیزبە سیاسییەکانی کوردستان، لایەنگرانی مافیمرۆڤ بە پێداگرتنی زیاتر و قورستر، لەسەر ئەم مافە بدوێن. ئەوە پێوەرێکە بۆ هەڵسەنگاندنی ئازادیخوازی، پێشکەوتوویی و عەداڵەتخوازی .

هاشم ڕەزایی 2008-02-17

hashem91@hotmail.com